

УДК 343.23+343.1

М. М. Клемпарський**СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНІ НАСЛІДКИ У ЗЛОЧИНАХ
З ФОРМАЛЬНИМ СКЛАДОМ: КРИМІНАЛЬНІ
ТА КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ**

Проаналізовано особливості врахування суспільно небезпечних наслідків злочинів з формальним складом. Доводиться, що злочини, які підпадають під ознаки так званих формальних складів, завжди є такими, що заподіюють шкоду суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом.

Ключові слова: суспільно небезпечні наслідки, формальний склад злочину, кваліфікація, розслідування.

Постановка проблеми. Об'єктом постійної наукової уваги є дослідження проблемних питань змісту вини у злочинах різних видів. Дискусійним, зокрема, залишається визначення змісту вини при вчиненні злочинів з формальним складом, об'єктивна сторона яких формується в законі лише як певне діяння без уточнення його наслідків.

Стан дослідження. Проблема змісту вини у злочинах з формальним складом знайшла своє відображення в дослідженнях багатьох відомих науковців, зокрема М. І. Бажанова, Я. М. Браїніна, П. С. Дагеля, Г. А. Кригера, В. А. Ломака, В. Г. Макашвілі, Е. Я. Немировського, Б. С. Нікіфорова, А. О. Пінаєва, А. А. Піонтковського, О. І. Рарога, М. С. Таганцева, О. М. Траїніна, Б. С. Утєвського, І. Г. Філановського й інших. Однак єдиного підходу до її вирішення поки що не знайдено. Крім того, зазначене питання у своїх роботах порушували М. І. Гошовський, М. Й. Коржанський, М. І. Мельник, І. Л. Петрухін, В. О. Попелюшко, Л. Д. Удалова, М. І. Хавронюк, Л. І. Шаповалова та інші.

Зважаючи на це, видається цікавим дослідження презумпції заподіяння шкоди при вчиненні злочину з формальним складом як різновиду кримінально-правової презумпції, що може впливати на формування процесу доказування у кримінальних справах. Це і буде **метою** нашої статті. Разом з цим, визнаємо дискусійність цього питання, адже визнання існування цієї презумпції тягне за собою внесення змін до переліку обставин, що підлягають доказуванню та створюють деяку незручність у діяльності суб'єктів, які проводять розслідування кримінальних справ та їх подальший розгляд у суді.

Виклад основного матеріалу. Злочини, що підпадають під ознаки так званих формальних складів, презюмуються у всіх випадках такими, що заподіюють шкоду суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом. Ця правова презумпція є неспростовною. Щодо доказування в таких кримінальних справах це означає, що встановлення шкідливих наслідків не може вважатися необхідним для кваліфікації злочину та притягнення особи до кримінальної відповідальності. Однак перед тим, як нами буде розглянута

© Клемпарський М. М., 2015

ця презумпція, необхідно дослідити питання про те, що склади злочинів поділяються на матеріальні та формальні.

Будь-який злочин тягне за собою небезпечні шкідливі наслідки, які виражаються у заподіяні шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Усі вчені одностайні в тому, що злочинів без наслідків не існує. Іншими словами, наслідки злочину – це реальні шкідливі зміни, які відбуваються в об'єкті, що охороняється кримінальним законом, внаслідок злочинного діяння [1, с. 15]. За визначенням М. Й. Коржанського, злочинні наслідки – це небезпечні пошкодження у суспільних відносинах [2, с. 194].

Суспільно небезпечні наслідки мають свої особливості, а тому під час досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ потрібно з'ясувати їх характер та відповідність вказаним у Кримінальному кодексі України ознакам об'єктивної сторони злочину. В одних випадках наслідки включаються в диспозицію статті Особливої частини КК України як обов'язкова ознака складу злочину, в інших – не включаються. Залежно від цього всі злочини поділяються на дві групи: 1) злочини з матеріальним складом; 2) злочини з формальним складом.

Злочини з матеріальним складом – це такі злочини, для об'єктивної сторони яких закон вимагає встановлення не тільки діяння, але й настання суспільно небезпечних наслідків. Злочини з формальним складом – це злочини, для наявності об'єктивної сторони яких закон вимагає встановлення тільки діяння. Наслідки таких злочинів хоча і можуть іноді наставати, але перебувають за межами складу злочину. Вони не включаються до об'єктивної сторони складу злочину як обов'язкова ознака. Їх встановлення не впливає на кваліфікацію злочину [3, с. 135].

Наслідками в злочинах з матеріальним складом, як правило, є фізична, майнова, моральна шкода. Фізична шкода – це сукупність змін, що відбулися в стані людини як фізичної істоти об'єктивно внаслідок вчиненого злочину [4, с. 48]. Складові фізичної шкоди: 1) тілесні ушкодження; 2) розлад здоров'я; 3) фізичні страждання; 4) біль.

З медичної точки зору тілесні ушкодження – це порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій, що виникають внаслідок одного або кількох зовнішніх шкідливих факторів: фізичних, хімічних, біологічних, психічних. Таке визначення тілесних ушкоджень дається у Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6 [5]. Тілесні ушкодження бувають трьох видів: тяжкі, середньої тяжкості і легкі. Їх ступінь визначається судово-медичною експертизою.

Другим видом шкоди, що може бути заподіяна злочином з матеріальним складом, є майнова шкода. В юридичній літературі майнова шкода трактується як утрата, присвоєння, знищення або пошкодження майна [4, с. 23].

Третім видом шкоди, що заподіюється таким злочином, є моральна шкода. Згідно з ч. 2 ст. 23 Цивільного кодексу України моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Розгорнуте визначення цього виду шкоди також наведено у постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [6].

Моральна (немайнова) шкода, заподіяна злочином, може полягати у:

- спричиненні потерпілому фізичних страждань внаслідок ушкодження здоров'я, подальшому його погіршенні;

- втраті потерпілим душевного спокою;

- виникненні не хворобливих або хворобливих розладів психіки;
- моральних переживань у зв'язку із: заподіяними тілесними ушкодженнями та їх негативними наслідками (інвалідність тощо); приниженням честі, гідності, престижу або ділової репутації; порушенням права власності (у тому числі інтелектуальної); незаконним перебуванням під слідством і судом; порушенням інших майнових і немайнових прав;

- погіршенні взаємовідносин у сім'ї, з родичами, знайомими, сусідами, колегами по роботі тощо;

- порушенні звичних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського та особистого життя: вимушеній зміні місця роботи або проживання, звільненні з роботи, розпаді сім'ї;

- настанні інших негативних наслідків.

У справах про злочини проти життя і здоров'я громадян та автотранспортні злочини під втратами немайнового характеру як підставами відшкодування моральної шкоди необхідно розуміти, зокрема:

- погіршення стану фізичного здоров'я потерпілого та звернення у зв'язку із цим за медичною допомогою;

- фізичні страждання, пов'язані із заподіяними тілесними ушкодженнями та хірургічними операціями, тривалістю процесу реабілітації;

- погіршення стану психічного здоров'я потерпілого і пов'язані із цим відлюдність, неврівноваженість, роздратованість, депресію, порушення сну;

- вимушені зміни у звичному способі життя потерпілого внаслідок вчинених щодо нього протиправних дій та обмеження спілкування, погіршення взаємовідносин у сім'ї;

- моральні страждання близьких родичів особи, позбавленої життя внаслідок злочину (наприклад, вчинення вбивства з особливою жорстокістю, спосіб приховання злочину – розчленування трупа, знущання над трупом тощо).

У справах про злочини проти приватної власності громадян під моральною шкодою потрібно розуміти моральні переживання, пов'язані з викраденням, знищенням, пошкодженням майна або його втратою, позбавленням можливості користуватися та розпоряджатися ним [7, с. 30].

Злочини з матеріальним складом вважаються закінченими з моменту настання зазначених у КК суспільно небезпечних наслідків. Наприклад, крадіжка вважається закінченим злочином, коли злочинець протиправно вилучив чуже майно та мав реальну можливість ним розпорядитися на свій розсуд.

У злочинах з формальним складом сам факт вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, утворює закінчений злочин. До таких злочинів належать, наприклад, шпигунство, погроза вбивством, погроза знищення майна, завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, одержання хабара, втеча з місць позбавлення волі, дезертирство та ін.

Злочини з формальним складом також заподіюють суспільним відносинам шкоду. Однак, як правило, вона має нематеріальний характер. Такою є політична, організаційна, соціальна шкода. Наприклад, політична шкода може бути спричинена у разі посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК) [8, с. 93].

Якщо при вчиненні злочину з формальним складом фактично настали які-небудь наслідки, що перебувають за межами складу злочину, вони не впливають на вирішення питання про встановлення підстави кримінальної відповідальності. Вони враховуються лише під час призначення покарання.

Структура цих злочинів є такою, що їх наслідки лежать за межами необхідних ознак об'єктивної сторони. Саме тому суб'єкт не може бажати їх настання. Водночас ця обставина не виключає умисної вини. Інтелектуальна ознака умислу в цих випадках містить лише усвідомлення суб'єктом суспільно небезпечного характеру вчиненого ним діяння, ставлення до наслідків тут не виникає і не може виникнути. Вольова ж ознака умислу обмежується бажанням вчинення певної дії чи бездіяльності. Отже, злочини з формальним складом вчиняються тільки з прямим умислом.

У юридичній літературі існує думка, відповідно до якої в злочинах з формальним складом зміст вини включає в себе психічне ставлення не тільки до діяння, а й до його суспільно небезпечних наслідків, щодо яких можливі і непрямий умисел. Проте таке твердження ігнорує наявну в кримінальному законі конструктивну відмінність між матеріальним і формальним складами злочинів. Крім того, висновки про можливість непрямого умислу в злочинах з формальним складом не відповідають законодавчому визначенню таких злочинів, що не включають до складу їх наслідки і не враховують, що в цих випадках вольова ознака злочину перенесена на саме діяння. Іншими словами, вольова ознака умислу має визначатися тут

психічним ставленням суб'єкта до суспільної небезпечності дії або бездіяльності. Вона виявляється не лише в усвідомленні об'єктивно існуючої суспільної небезпечності діяння, але й у бажанні таке діяння вчинити. «Отже, непрямої умисел тут виключається, оскільки свідоме допущення стосується виключно наслідків суспільно небезпечної дії чи бездіяльності, які у злочинах з формальним складом лежать за межами її об'єктивної сторони. Саме тому немає необхідності визначення психічного ставлення суб'єкта до наслідків в таких злочинах» [3, с. 170–171].

У ряді випадків шкода спричиняється шляхом розриву діянням людини самого «соціального зв'язку» або «правової оболонки» суспільного відношення [9, с. 493]. Це має місце при так званих деліктах безпеки, які, на думку Н. Ф. Кузнецової, не спричиняють фактичної шкоди, збитків, а створюють лише загрозу її спричинення [10, с. 20]. Вважається, що при подібному механізмі впливу на об'єкт його учасники, як правило, безпосередньої шкоди не зазнають. Порушення самого суспільного відношення не розглядається як безпосередня шкода учасникам.

Однак, заперечуючи наявність шкоди від подібних злочинів, неможливо пояснити, звідки беруться потерпілі в кримінально-процесуальному плані, наприклад, при поставленні іншої особи в небезпеку зараження венеричною хворобою. Шкода від злочинів, які розглядаються, полягає в тому, що безпека знижує надійність системи суспільних відносин і в цьому розумінні послабляє дану систему. Якщо ж справа стосується потерпілого – людини, то для цього прибавляються ще психічні травми (моральна шкода) [11, с. 120]. Це і є своєрідна шкода об'єкту, «своєрідні злочинні наслідки» [12, с. 176]. Ця шкода лише не називається безпосередньою.

Безумовно, має рацію Н. Ф. Кузнецова, коли в іншому випадку пише, що заперечення злочинних наслідків у злочинах з формальним складом «здатне позбавити потерпілих права на судовий захист їх інтересів» [13, с. 104].

Формальний склад злочину, як уже було зазначено, не містить у собі вказівки на будь-які шкідливі наслідки. Стосовно доказування у таких кримінальних справах це означає, що при кваліфікації не потрібно їх встановлювати.

Проілюструємо викладене на прикладі, що свого часу наводив В. М. Кудрявцев. «При обвинуваченні у дезертирстві, – писав учений, – необхідно і достатньо довести, що військовослужбовець самовільно залишив військову частину (місце служби) з метою ухилитися від військової служби. Не потребує доказування той факт, що це діяння заподіяло шкоду збройним силам, що воно посягало на порядок проходження військової служби і в остаточному підсумку на боездатність військ» [14, с. 81].

«Потрібно тільки додати, що якщо дезертирство, як і будь-який «формальний» злочин, заподіяло яку-небудь шкоду, то доказування такої шкоди, – як зазначає І. А. Петрухін, – слід визнати необхідним,

щоб точніше оцінити суспільну небезпечність діяння та особи правопорушника» [15, с. 430].

Під час розслідування та судового розгляду кримінальних справ про злочини з формальним складом злочинні наслідки не доказуються, а презюмуються. Достатньо встановити вказане у кримінальному законі суспільно небезпечне діяння. У таких справах наслідки злочину не відображаються у формулі обвинувачення. Однак презумпція застосовується не до всіх злочинів з формальним складом. Так, вона не застосовується у випадках, коли основний склад злочину є формальним, а кваліфікований як необхідна ознака об'єктивної сторони (наприклад, ст. 369, 304 КК), де наслідки презюмуються кримінальним законом, взагалі не можна вести мову про їх розмір, оскільки вони не піддаються виміру.

Таким чином, злочинні наслідки підлягають доказуванню тільки у справах про злочини з матеріальним складом.

Аналогічно злочинним наслідкам у формальних складах злочинів причинний зв'язок не описується, а його наявність кримінальний закон презюмує. Отже, під час розгляду кримінальних справ про такі злочини причинний зв'язок не підлягає доказуванню. Ця презумпція є неспростовною. Якщо, наприклад, установлений факт отримання хабара державним службовцем, то не потрібно доказувати, що він спричинив шкоду правильній діяльності та авторитету органів державної влади і між діянням та шкодою є причинний зв'язок.

Список використаних джерел: 1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – Київ : Каннон, 2001. – 1104 с. 2. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України: Загальна частина : [курс лекцій] / М. Й. Коржанський. – Київ : Атіка, 2001. – 432 с. 3. Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Київ : Юрінком Інтер, 2007. – 496 с. 4. Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 189 с. 5. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>. 6. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1995 р. № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>. 7. Практика розгляду в кримінальному судочинстві позовів про відшкодування моральної шкоди, заподіяної злочином // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 4. – С. 29–40. 8. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – Київ : Юрид. думка, 2004. – 352 с. 9. Курс советского уголовного права. Часть особенная : в 6 т. Т. 5. Преступления против личности, её прав. Хозяйственные преступления / редкол.: А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, Г. Л. Кригер. – М. : Наука, 1971. – 571 с. 10. Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н. Ф. Кузнецова. –

М. : Госюриздат, 1958. – 218 с. **11.** Попелюшко В. О. Предмет доказування в кримінальному процесі (процесуально-правові та кримінально-правові аспекти) : [монографія] / В. О. Попелюшко. – Острог : [б.в.], 2001. – 196 с. **12.** Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву: Общая часть / А. А. Пионтковский. – М. : Госюриздат, 1961. – 666 с. **13.** Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 232 с. **14.** Кудрявцев В. Н. Теоретические основы квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1963. – 324 с. **15.** Петрухин И. Л. Презумпции в доказывании / И. Л. Петрухин // Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая / [Белкин Р. С., Винберг А. И., Дорохов В. Я. и др. ; редкол.: Жогин Н.В. (отв. ред.) и др.]. – М. : Юрид. лит., 1966. – § 3 гл. 6. – С. 420–461.

Надійшла до редколегії 02.07.2015

Клемпарский Н. Н. Общественно опасные последствия в преступлениях с формальным составом: уголовные и уголовные процессуальные аспекты

Проанализированы особенности учёта общественно опасных последствий преступлений с формальным составом. Доказывается, что преступления, подпадающие под признаки так называемых формальных составов, всегда являются такими, которые причиняют вред общественным отношениям, охраняемым уголовным законом.

Ключевые слова: общественно опасные последствия, формальный состав преступления, квалификация, расследование.

Klemparskyi M. M. Socially dangerous consequences in crimes having the formal corpus delicti: criminal, criminal and procedural aspects

The features of accounting socially dangerous consequences of crimes with the formal corpus delicti are analyzed. It is alleged that the crimes that fall under the features of the so-called «formal» corpus delicti, are irrefutably presumed in all cases as those that cause harm to public relations protected by criminal law.

It is noted that the socially dangerous consequences have the following features: in some cases the consequences are included into the disposition of the article of the Special Section of the Criminal Code as a mandatory feature of the corpus delicti, in others are not included. Depending on this all crimes are divided into two groups: 1) crimes with the material corpus delicti; 2) crimes with a formal corpus delicti.

The structure of the formal corpus delicti is such that their consequences are beyond the required attributes of the objective side. That is why the subject can not wish for their occurrence. However, this fact does not exclude the intentional guilt. Intelligent feature of the intent in these cases contains only awareness by the subject of socially dangerous nature of the committed by him act, there is not any relation to consequences and can not occur. Forceful feature of the intention is limited to the desire to commit a certain act or omission.

It is noted that under the investigation and trial of criminal cases involving crimes with the formal corpus delicti the consequences are not proved, but presumed.

It is enough to detect socially dangerous act specified in the criminal law. In such cases, the consequences of a crime are not reflected in the charge formula. The presumption is not applied to all crimes with a formal corpus delicti. So, it is not applied in cases, where the main corpus delicti is formal and qualified as an essential feature of the objective side presumes material or physical harm.

Keywords: socially dangerous consequences, the formal corpus delicti, qualification, investigation.

